

MACIEJ WARCHOŁ, *Dawne konstrukcje ciesielskie lacińskiej archikatedry pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii we Lwowie*, Studia i Materiały — Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, Warszawa 2021, ss. 219.

W 2021 r. w ramach serii Studia i Materiały Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA wydana została książka autorstwa Macieja Warchoła pt. *Dawne konstrukcje ciesielskie lacińskiej archikatedry pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii we Lwowie*. To niezwykle ważna monografia. Istotny jest bowiem już sam fakt prezentacji badań historycznych drewnianych ustrojów ciesielskich jednej świątyni, co należy do rzadkości.

Autor publikacji należy do grona czołowych badaczy konstrukcji drewnianych w Polsce. Do najważniejszych dotychczasowych jego osiągnięć na tym polu należy opublikowana w 2015 r. monografia historycznych więźb dachowych kościołów w Warszawie¹. Przedmiotem zainteresowań Macieja Warchoła były i są inne więźby świątyń, głównie z terenu Mazowsza², wieńcowe kościoły i cerkwie³ czy kopuły dachowe⁴. Ważna jest również sama metodologia podejmowanych przez niego analiz, wykorzystuje bowiem głównie badania architektoniczne. Wraz z Janem Tajchmanem i Dominikiem Mączyńskim opublikowali jak do tej pory jedyny wspólny słownik porządkujący terminologię więźb dachowych w języku polskim⁵.

Recenzowana książka nie odbiega zatem od dotychczasowych zainteresowań Macieja Warchoła. Ma łącznie 219 stron tekstu przeplatane dużą ilością rysunków i zdjęć. Dobór materiału ilustracyjnego — jakże ważnego przy takim przedmiocie badań — jest jak najbardziej słuszny. W kilku przypadkach zastosowano dodatkowe wkładki o niestandardowym formacie. Taki układ materiału ikonograficznego, przygotowanego w odpowiedniej skali, pozwala Autorowi na czytelną prezentację wyników badań. Umiejętne rozłożenie rysunków w strukturze książki sprawia, że nie przeszkadza brak odnośników do nich w samym tekście. Ten zaś podzielony został na pięć rozdziałów głównych, wstęp, zakończenie, aneksy z wynikami badań dendrochronologicznych, słownik, streszczenie w języku angielskim, bibliografię, spis ilustracji, indeks osób oraz indeks nazw geograficznych. Główny tekst i słownik przygotowane zostały w języku polskim i ukraińskim, zaś aneksy dodatkowo w angielskim. Należy także zaznaczyć, że badania dendrochronologiczne wraz z komentarzem wykonał Tomasz Ważny, czołowy polski badacz w tym zakresie.

We wstępie Warchoł jasno zaznaczył, jakie są główne cele pracy — prezentacja zachowanych zespołów drewnianych jednej z najważniejszych świątyń dawnych Kresów Wschodnich; uściślenie historii przekształceń budowlanych tego zabytku w świetle wyników badań architektonicznych i dendrochronologicznych więźb; w końcu zaś popularyzacja badań historycznych konstrukcji ciesielskich z naciskiem na metodę prezentacji jej wyników. Należy tu od razu podkreślić, że stawiane cele zostały z nawiązką osiągnięte. Na uwagę zasługuje również przyjęty zakres badań, uwzględniający wszystkie dostępne drewniane ustroje świątyni — od XVI

¹ Warchoł M. 2015.

² Mączyński D., Warchoł M. 2005; Warchoł M. 2009; Warchoł M. 2019; Warchoł M. 2021.

³ Warchoł M. 2018; Warchoł M. 2020; Warchoł M., Zawaleń E. 2022.

⁴ Warchoł M. 2017.

⁵ Mączyński D., Tajchman J., Warchoł M. 2005.

do XX w. Rzadko kiedy bowiem dostrzega się wartości konstrukcji młodszych, powstałych w ostatnich stuleciach.

W pierwszym rozdziale przedstawiono stan badań; najpierw zaprezentowane zostały chronologicznie dotychczasowe rozważania na temat przekształceń świątyni. W dalszej zaś kolejności omówiono podstawowe publikacje związane z rozwojem badań drewnianych konstrukcji w bardzo szerokim kontekście europejskim. Zebrana i przeanalizowana literatura zdradza kapitalny warsztat Autora. Jedynie w zakończeniu być może zabrakło zdania podsumowującego celowość podjętych badań. Konkluzja taka pojawia się jednak już we wstępie. Struktura murywana tego zabytku nigdy nie była przedmiotem badań architektonicznych, zaś o samych więźbach dachowych praktycznie nie było żadnych informacji.

W rozdziale drugim zaprezentowano metodykę prowadzonych badań. W pierwszej kolejności dla wszystkich ustrojów wykonana została szczegółowa inwentaryzacja pomiarowo-rysunkowa, obejmująca rzuty, widoki i liczne przekroje. Na tak przygotowanych podkładach przeanalizowano: układ elementów konstrukcyjnych; materiał i sposób jego obróbki; strony odwiązania i złącza ciesielskie; system ciesielskich znaków montażowych; inne oznaczenia na budulcu; kompletność badanego ustroju i ewentualne jego przekształcenia. Na tej podstawie, wykorzystując wyniki analiz dendrochronologicznych, określono poszczególne fazy budowlane. Przy takim zakresie i metodzie badań Warchoł dokonał nie tylko — jak sam określił w zakończeniu tego rozdziału — „spójnej metodologicznie analizy architektonicznej konstrukcji ciesielskich zachowanych w lwowskim kościele katedralnym” (s. 16). Jest to bowiem pierwsza taka monografia niemająca odpowiednika w języku polskim, co stawia ją w rzędzie jednej z najważniejszych książek ostatnich lat poświęconych architekturze drewnianej.

W rozdziale trzecim opisano historię i przekształcenia architektoniczne lwowskiej archikatedry łacińskiej na podstawie dotychczasowych ustaleń, rozpoczynając od budowy świątyni w drugiej połowie XIV w. Dalej omówiono poszczególne etapy wznoszenia korpusu i przyległych kaplic; odbudowę po pożarze miasta w 1527 r., osiemnastowieczną barokizację; wreszcie prace naprawcze podejmowane w XIX i XX w. Ta syntetyczna charakterystyka zmian, jakim podlegała świątynia, stanowi punkt wyjścia do prezentacji wyników analizy ustrojów drewnianych.

Główny, czwarty rozdział poświęcono analizie materialnej substancji dawnych konstrukcji ciesielskich archikatedry. Materiał ten konsekwentnie podzielony został na kilka części: więźbę prezbiterium, więźbę naw, więźbę chóru zachodniego, więźbę wieży południowej; konstrukcję dachów Kaplicy Kampianów, Kaplicy Matki Boskiej Rzeźniczej, Kaplicy Pana Jezusa Miłosiernego, Kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej; więźby zakrystii i kaplicy św. Kazimierza; więźby dawnego ermitażu i kaplicy św. Józefa; konstrukcje (dzwonną oraz podstawy pierwotnego hełmu i obecnego hełmu) wieży północnej. Każdy z wymienionych ustrojów scharakteryzowany został pod względem układu konstrukcyjnego (z omówieniem zróżnicowania układów poprzecznych — wiązarów i podłużnych — ram usztywniających), dalej gatunku drewna i sposobu jego obróbki, ciesielskich znaków montażowych i innych oznaczeń⁶, datowania dendrochronologicznego, na końcu zaś przekształceń, napraw i uzupełnień. Co niezwykle ważne, oprócz więźb dachowych Warchoł uwzględnił w badaniach konstrukcje dzwonne, a nawet hełmów wieżowych. W wielu miejscach starał się też przeanalizować widoczne ślady ceglanych murów w partiach poddaszy. Można tu jedynie wskazać, że za charakterystyką układu konstrukcyjnego powinna znaleźć się informacja o stronach odwiązania. Ma ona bowiem podstawowe znaczenie przy określeniu umiejscowienia znaków montażowych czy widoków złączy.

W związku z przeprowadzoną w książce analizą nasuwają się dwa pytania dotyczące bardziej ogólnego problemu prezentacji metody wyników badań. Po pierwsze narracja w rozdziale czwar-

⁶ Odnośnie do analizy znaków handlowych warto wspomnieć o pracy: Vandenaabeele L., Bertels I., Wouters I. 2016.

tym ma bardziej charakter opisu analitycznego niż dokładnej analizy. Część ikonograficzna w głównej mierze odnosi się do układu konstrukcyjnego. Prezentowane są przede wszystkim rysunki inwentaryzacyjne widoków i przekrojów danych ustrojów. Graficznie dokładniej przedstawiono w rzutach tylko system ciesielskich znaków montażowych⁷, zdjęcia ze zbliżeniem na ich formę zamieszczono jednak jedynie w kilku przypadkach (np. s. 66, 70, 106). Wybiórczo pokazano także rysunki złącz w widokach izometrycznych (np. s. 41, 42). Zróżnicowanie zastosowanych połączeń można było kolorystycznie przedstawić np. na podstawowych rysunkach przekrojów. Czasem brak również zdjęć związanych z obróbką materiału i pokazaniem śladów, np. po rozszczepieniu budulca na półdrzewo, o czym kilkakrotnie pisze Autor (s. 45, 57 i in.). Po drugie pomiędzy analizą i charakterystyką dokonanych zmian wprowadzona została część poświęcona wynikom badań dendrochronologicznych. Wydaje się, że analiza struktury materialnej powinna kończyć się konkluzją na temat jednorodności lub przekształceń danej konstrukcji w ramach rozwarstwienia względnego. Wyniki datowania próbek (jako metody uzupełniającej) powinny być przesunięte do kolejnego rozdziału, związanego już bezpośrednio z rozwarstwieniem chronologicznym. Te drobne sugestie związane są oczywiście z przyjętą metodą prezentacji wyników analizy, co do ich słuszności nie mam natomiast najmniejszych wątpliwości.

Ostatni rozdział poświęcony został rozwarstwieniu chronologicznemu z próbą wartościowania tych ustrojów. Tak jak poprzednia część, ilustrowany jest on szeregiem rysunków, poczynając od monumentalnego widoku z góry z rozwarstwieniem wszystkich konstrukcji. Nie brak również szeregu rysunków do tła porównawczego. Po prezentacji chronologii każdego z analizowanych ustrojów wiedza ta odniesiona została w pierwszej kolejności do przekształceń świątyni. Ciekawym wątkiem podjętym przez Warchoła jest też charakterystyka warsztatów ciesielskich czy jakości użytego budulca. Ostatnim etapem było odniesienie rozpoznanych konstrukcji do szerokiego tła rozwoju sztuki ciesielskiej na terenie Europy Środkowo-Wschodniej. Wątek ten został poruszony nie tylko w odniesieniu do typów więźb, ale również konstrukcji dzwonych czy hełmów, na bazie bardzo bogatej literatury, jak i podręczników budowlanych z epoki.

Podsumowując, należy stwierdzić, że prezentowana książka autorstwa Macieja Warchoła jest pracą niezwykle cenną. Po pierwsze dotyczy jednej z najważniejszych świątyni dawnych Kresów Wschodnich. Po drugie przedmiotem monografii są konstrukcje drewniane, pomijane w większości przypadków przy badaniach architektonicznych. Po trzecie zastosowana metoda pracy oraz stopień wykorzystania materiałów źródłowych i literatury pozwalają uznać ją za podręcznik analiz konstrukcji drewnianych spełniający jednocześnie wszelkie wymagania stawiane rozprawom naukowym. Po czwarte uzyskane wyniki badań na pewno będą niezwykle pomocne zarówno dla innych badaczy architektury drewnianej w Polsce i Ukrainie, jak również w pozostałych krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Praca ta ma jeszcze jeden, niezamierzony, niezwykle cenny walor. Wybuch wojny w Ukrainie spowodował bowiem, że dotyczy ona dziedzictwa zagrożonego zniszczeniem. Jej wartość dokumentalna jest zatem nie do przecenienia. W obecnej chwili możemy mieć jedynie nadzieję, że w przyszłości te niezwykle cenne przykłady sztuki ciesielskiej okresu nowożytnego będą mogły podziwiać kolejne pokolenia.

dr Maciej Prarat

Wydział Sztuk Pięknych UMK

mprarat@umk.pl

© <https://orcid.org/0000-0001-7076-2009>

⁷ Na tych rysunkach można było również zawrzeć informację o stronie odwiązania. Np. w przypadku rysunku ich rozmieszczenia nad prezbiterium (s. 48) od razu można by dojść do wniosku, dlaczego brak znaku w ostatnim wiązarze. Czy był on odwiązany od strony zachodniej szczytu i jest po prostu niewidoczny?

BIBLIOGRAFIA

- Mączyński Dominik, Tajchman Jan, Warchoł Maciej. 2005. *Materiały do terminologii więźb dachowych — podstawowe pojęcia*, „Monument. Studia i Materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, 2, s. 37–43.
- Mączyński Dominik, Warchoł Maciej. 2005. *Opis i analiza konstrukcji więźby dachowej nad nawą główną kościoła ss. Wizytek przy ulicy Krakowskie Przedmieście w Warszawie*, „Monument. Studia i Materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków”, 2, s. 45–69.
- Vandenabeele Louis, Bertels Inge, Wouters Ine. 2016. *Baltic shipping marks on nineteenth-century timber: their deciphering and a proposal for classifying old timber*, „Construction History”, 31, 2, s. 157–176.
- Warchoł Maciej. 2009. *Rozpoznanie stopnia zachowania historycznych więźb dachowych w zabytkach sakralnych na terenie Mazowsza*, „Ochrona Zabytków”, 62, 2 (245), s. 49–60.
- Warchoł Maciej. 2015. *Historyczne więźby dachowe kościołów w Warszawie*, Warszawa.
- Warchoł Maciej. 2017. *Kopuła dachu kościoła ewangelicko-augsburskiego Świętej Trójcy w Warszawie — dzieło sztuki ciesielskiej i inżynierskiej końca XVIII wieku*, [w:] *Ewangelicki kościół Świętej Trójcy w Warszawie*, red. K. Guttmejer, Warszawa, s. 66–77.
- Warchoł Maciej. 2018. „Mazowiecka odmiana późnośredniowiecznego kościoła drewnianego” w świetle najnowszych badań kościołów w Janiślawicach, Białyninie i Długiej Kościelnej, „Biuletyn Historii Sztuki”, 80, 3, s. 549–579.
- Warchoł Maciej. 2019. *Badania konstrukcji dachu kościoła pw. Ducha Świętego w Sierpcu — dodatkowe materiały do dziejów budowy i przekształceń świątyni*, „Notatki Płockie”, 2 (259), s. 11–16.
- Warchoł Maciej. 2020. *Przekształcenia dawnej cerkwi greckokatolickiej w Hannie w świetle badań architektonicznych i dendrochronologicznych*, „Ochrona Zabytków”, 1, s. 79–104.
- Warchoł Maciej. 2021. *Badania architektoniczne konstrukcji dachowych gotyckich kościołów z terenu północno-wschodniego Mazowsza (Łomża, Niedźwiadna, Szczepankowo)*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, s. 101–124.
- Warchoł Maciej, Zawateń Eugeniusz. 2022. *Historia przekształceń wieńcowego dworu w Koźniewie Wielkim od XVIII do końca XX wieku w świetle badań architektonicznych*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 69, s. 109–125.